

LA LITÚRGIA EN ELS PRIMERS CONCILIS DE CATALUNYA

Josep Pijoan

Donat que s'està preparant un Concili de la província eclesiàstica tarraconense, he pensat que, com a col·laboració al I Congrés d'història de l'Església catalana, seria interessant un estudi dels primers concilis d'aquesta Província des del celebrat a Saragossa l'any 380 fins al de 691 reunit a la mateixa ciutat. A partir de principis del segle vuitè, amb la invasió dels moros, la situació de l'Església no era la més adient per a la celebració de concilis i passaren segles sense celebrar-se'n.

Quatre dels deu primers concilis, els de Saragossa i Osca, encara que celebrats fora de Catalunya, s'han de considerar com a catalans perquè en aquell temps la província Tarraconense s'estenia cap a l'Aragó i terres enllà fins a Burgos. De fet, un dels concilis celebrats a Saragossa el presidí el bisbe de Tarragona com a metropolità.

En primer lloc faré una anàlisi general dels concilis, de la seva celebració i dels assistents, i dels temes que reclamaren la seva atenció. I pel que fa als temes, em limitaré a estudiar en particular les decisions que fan referència a la Litúrgia¹

Anàlisi dels concilis

Al llarg de tres-cents anys, a partir de finals del segle quart, la província eclesiàstica tarraconense va celebrar deu concilis: tres a Saragossa - anys 380, 592 i 691 -, dos a Barcelona - 540 i 599 -, i un a Tarragona - 516 -, Girona - 517 -, Lleida - 546 -, Osca - 596 - i Egara - 614.

A la Tarraconense, com a les altres províncies de la Península, la periodicitat dels concilis és molt irregular: el de Braga de l'any 572, en el cànon 18 mana que cada província celebri concili dues vegades l'any; però el de Toledo del 633 disposa que com a mínim sigui una vegada l'any, i precisament al dia 18 de maig, "en l'època primaveral, quan la terra es vesteix d'herba i floreixen els prats". Però es comprèn que amb els mitjans de comunicació

1. JOSÉ VIVES: *Concilios Visigóticos e Hispano-romanos*. Barcelona 1962. És edició bilingüe, però la versió castellana de vegades és poc fiable.

VV. AA.: *Nuevo Diccionario de Liturgia*. Ediciones Paulinas. Madrid 1987.

FERNÁNDEZ ALONSO: *La Cura pastoral en la España romano-visigoda*. Roma 1955.

JOSÉ PIJUAN: *La Liturgia bautismal en la España romano-visigoda*. Instituto de Estudios Visigótico-mozárabes. Toledo 1981.

d'aquell temps això no era més que una declaració de bones intencions. De fet, els concilis, tant els provincials com els de tota la Península, fora de casos molt comptats, es celebraren a molta distància l'un de l'altre, i a la major part no hi assistien tots els bisbes. El de Tarragona, en el cànon 6 urgeix l'assistència i amenaça amb l'excomunió els qui hi faltin. Encara el de Mèrida, del 666, en els canons 5, 6 i 7 crida l'atenció perquè hi assisteixin i estableix l'obligació d'enviar-hi un representant en el cas de no poder assistir-hi personalment.

L'assistència dels bisbes als concilis de la Tarraconense és molt irregular: en el I, de Saragossa, els assistents són dotze, però no consta d'on són; en el II també són dotze més, dos diaques en representació dels seus bisbes; tampoc no consta d'on són; en el III no figura el nom dels bisbes ni sabem quants eren. Al de Tarragona els assistents són deu; de Catalunya només set: falten els de Lleida i Urgell. Al de Girona firmen set sense dir quina diòcesi representen. En el I de Barcelona els assistents són set; de Catalunya falten els d'Osona, Egara i Urgell; en canvi hi és present el de Saragossa. En el d'Egara hi ha dotze bisbes amb un prevere i un diaca en representació dels seus bisbes. En aquest cas figuren els noms dels bisbes, però no el de les diòcesis. En el II de Barcelona apareix per primera vegada el bisbe d'Urgell, i és on firmen dos bisbes de Tortosa.

En aquell temps Catalunya tenia nou bisbats, que coincidien amb els actuals, excepte Empúries i Egara, reemplaçats actualment per Solsona. Eventualment prenién part en concilis de fora de la Província: en el de Toledo de 527 firmen els bisbes d'Urgell i Egara, i en el de 589, el de la unificació, hi assisteixen tots.

Els concilis no eren cosa solament dels bisbes sinó que hi eren invitats també els preveres de la catedral i alguns de les esglésies rurals, com també alguns diaques i laics, segons mana el cànon 13 del concili de Tarragona de l'any 516. Ja en el concili d'Elvira de principis del segle quart, juntament amb els dinou bisbes hi prengueren part vint-i-sis preveres acompanyats de diaques i del poble, segons diuen les actes.

La disposició quarta del concili de Toledo del 633 ens descriu amb tota mena de detalls la celebració del concili. A primera hora del dia, diu, abans de la sortida del sol, sortirà tothom de l'església i entraran els bisbes i s'asseuran segons l'antiguitat de la seva ordenació; darrere d'ells s'asseuran els preveres. Després entraran els diaques, que es posaran drets a la vista dels bisbes; seguidament, els seglars que hagin estat elegits i, finalment, els notaris per a llegir i prendre notes.

Quant a la distribució territorial de la celebració dels concilis, és molt remarcable el fet que en l'àmbit de Catalunya no es nota el centralisme de Tarragona com a metròpoli: només s'hi celebra una vegada. En canvi, Barcelona en té dos, i un Girona, Lleida i Egara. Només Vic, Empúries i Urgell i Tortosa no en tenen.

Pel que fa als altres territoris de la província, Aragó en celebra tres a Saragossa i un a Osca. S'ha de reconèixer que Catalunya té una preferència una mica exagerada.

Naturalment no tots els concilis tenen la mateixa importància; en general no tenen pretensions de grans concilis: són més aviat modestos, i alguns es pot dir que només hi són per a fer número, com el d'Osca, que tracta breument de la vida moral dels clergues, i el d'Egara, que és una simple confirmació del d'Osca.

Els concilis de la Tarraconense no es pot dir que siguin dogmàtics, són més aviat pastorals, litúrgics i disciplinaris, contràriament a molts altres de la Península, que sobretot a partir del de Toledo III són eminentment dogmàtics. En això els de Catalunya segueixen la pauta del d'Elvira; no s'hi veu una preocupació explícita pel priscil·lianisme i l'arrianisme, que en aquell temps tenien molt a dir i a fer per part de les autoritats religioses i polítiques del país; el concili de Saragossa sí que s'ocupa de la situació i comportament dels bisbes i clergues vinguts de l'arrianisme.

La professió de tradicionalisme del concili de Tarragona en la seva introducció té més a veure amb els costums i les practiques litúrgiques que amb la doctrina. Pel cànon 1 del concili de Girona sabem de la preocupació dels bisbes per la uniformitat en tota la Província, quant a la celebració de la missa, de la pregària i dels sacraments.

Avui em limitaré a estudiar les disposicions conciliars referents al baptisme, la missa i l'oració comunitària i el sacrament de l'orde .

El baptisme

El papa Sirici, a últims del segle quart, en resposta a la carta del bisbe Imeri de Tarragona diu que, fora del cas de necessitat només es pot batejar per Pasqua i Pentecostès. I mana que comuniqui aquesta disposició a tots els metropolitans de la Península².

En els concilis de Catalunya no hi ha cap disposició sobre el particular, i

2. J. TEJADA Y RAMIRO: *Colección de Cánones de la Iglesia Española*.II, 727 ss.

tant els testimonis dels llibres litúrgics com dels autors ens obliguen a pensar que Pasqua era el dia del baptisme, i les cerimònies del catecumenat que es practicaven durant la quaresma eren la preparació acostumada per al baptisme el Dissabte Sant.

Però el concili de Girona (517) s'ocupa precisament del dia de la celebració del baptisme i, en oposició a la carta del papa Sirici, assenyala com a dia del baptisme solemne Pasqua i la Nativitat del Senyor. És una particularitat de la província tarraconense, i no tenim cap detall sobre la durada i les cerimònies del catecumenat o preparació dels que es batejaven per Nadal.

Això ens autoritza a pensar que la celebració del catecumenat durant la quaresma i del baptisme per Pasqua era el més acostumat en les catedrals, però que sobretot en les esglésies rurals hi havia altres maneres de celebrar el baptisme i la seva preparació. De fet el papa Sirici parla de quaranta dies abans de Pasqua per a la preparació del baptisme, però el concili II de Braga (572), en els canons 1, 9 i 49, parla de vint dies.

S'ha de tenir en compte la confusió que hi havia en aquell temps referent a la celebració de la Pasqua: encara el concili de Toledo de l'any 633 en el cànon 5 confessa que hi ha a Espanya molta confusió, i mana que el metropolità comuniqui amb temps a tots els bisbes el dia que s'ha de celebrar; i a últims del segle setè el concili de Saragossa ha d'insistir sobre el mateix. Si aquesta confusió es donava en els bisbes, amb molta més raó hem de pensar que en les esglésies rurals, apartades de tota comunicació, hi havia d'haver un gran desconcert.

Una particularitat de la província tarraconense és que en el concili de Barcelona (599), en el cànon 2, a la unció després del baptisme se li dona el nom de *confirmació*. És la primera vegada que es troba, tant en la literatura oficial com en la privada. Generalment s'usen les paraules *crismar*, *ungir*, *unció del crisma*, que segons les expressions dels concilis i dels autors venia a perfeccionar o completar el baptisme. Això ens fa pensar que en aquell temps la confirmació no era un sagrament a part, sinó que formava un tot amb el baptisme³.

Quant a la confirmació, en cap concili no es veu la preocupació pel dret exclusiu dels bisbes de consagrar el crisma, que amb tanta insistència reclamen els concilis i bisbes de la resta de la Península⁴.

3. JOSÉ PIJUAN: La unción y la imposición de manos en la Iglesia española primitiva. En XIV Centenario Concilio de Toledo, 599 ss. Toledo 1991.

4. JOSÉ PIJUAN: *La Liturgia bautismal*, 87 ss.

L'eucaristia

Són escassíssims els cànons que fan referència a l'eucaristia. El primer, del concili de Girona, mana que en la celebració de la missa s'observi en tota la província la pràctica de l'església metropolitana; i el tercer, del I de Saragossa, anatematitza que, havent rebut l'Eucaristia a l'església, no la sumeixi allí mateix. Es veu que era una pràctica no rara, perquè el I concili de Toledo i el II de Braga insisteixen en el mateix.

Els concilis no diuen res sobre dia, hora i lloc de la celebració de la missa. Només el concili de Girona, en el cànnon 3, ho diu incidentalment, quan parla de les lletanies de novembre que s'acaben el dissabte a la tarda després de la missa; i el de Tarragona, en el cànnon 7, disposa que en les esglésies tots els dies es faci la pregària del matí i del vespre -matines i vespres- presidida pel prevere o un diaca. I el de Girona diu que després de vespres i matines el sacerdot digui l'oració dominical; i el I de Barcelona, que es doni la benedicció als fidels. Se suposa que ni la pregària del matí ni la del vespre no inclouen la celebració de la missa, perquè en absència del sacerdot la presidia el diaca, fora del dissabte, com hem dit abans.

El concili I de Saragossa dóna relleu especial al temps de quaresma i als vin-i-un dies que van del 17 de desembre fins a la festa de l'Epifania: tots els cristians estan obligats a assistir a l'església, però no diu a quina mena de pregària. I el de Tarragona mana que tots els clergues estiguin presents a les vespres del dissabte "perquè - diu - més fàcilment se celebri la solemnitat del dia del Senyor". Sembla amb això indicar que la festivitat del diumenge començava amb les vespres i la missa del dissabte.

El diumenge era el dia del Senyor, que es devia respectar de manera particular: segons el concili de Tarragona, cànnon 4, bisbes, preveres i clergues no podien fallar ni dirimir plets en diumenge, sinó que havien d'ocupar-se solament a celebrar els oficis solemnes en honor del Senyor; i el III de Saragossa disposa que solament en diumenge es pot consagrar les esglésies, perquè només en diumenge es pot consagrar l'orde episcopal; i segons el cànnon 2 de l'I de Saragossa, el diumenge no s'havia de dejunar.

El sagrament de l'orde

Els concilis s'ocupen amb freqüència i de manera detalla de la conducta dels clergues: el de Lleida és particularment explícit. En això els de Catalunya segueixen la pauta de molts altres de la Península, tal vegada per influència de la carta del papa Sirici al bisbe de Tarragona. Però aquest aspecte pertany al capítol de la moral; a nosaltres ens interessa ara l'orde com a sagrament.

El Papa, en la seva carta, tracta també de l'ordenació dels clergues, i mana que el diaca pugui ser ordenat només a partir dels trenta anys; passats cinc anys, pot ser ordenat prevere; i deu anys més tard, el prevere és considerat apte per a ser proposat a la consagració episcopal.

Sembla que amb el temps aquesta disposició del Papa no sempre es va tenir en compte, perquè el cànon 3 del II concili de Barcelona recorda que els seglars, per a arribar a ser elegits bisbes havien d'observar els temps assenyalats per cada un dels graus de l'orde sagrat en els cànons antics i en les cartes sinodals dels Papes. I descriu la manera com eren elegits els bisbes: el rei, el poble o el clergat en presentaven dos o tres al metropolità i altres bisbes, els quals, després d'un temps de dejuni, per sort n'elegien un "quem sors Christo Domino terminante monstraverit". Després de més de cinc-cents anys es nota encara la influència de la conducta dels apòstols en l'elecció de Maties.

El concili de Lleida, en el cànon 12 recorda les disposicions sobre l'ordenació dels clergues i mana que els qui en endavant siguin ordenats contra elles seran apartats del servei de l'altar, i els qui ja han estat ordenats no podran passar a graus superiors.

Com a graus de l'orde sagrat el cànon 1 del II concili de Barcelona, compta, demés del bisbe, amb el sots-diaca, el diaca i el prevere. Servidors de l'altar i de les coses sagrades són l'ostiari i el lector.

En diversos concilis es donen disposicions sobre els impediments per accedir a l'orde sagrat, i els casos en què el clergue és privat d'accedir a graus superiors⁵.

Aquest breu estudi sobre la Litúrgia en els primers concilis de l'Església a Catalunya no vol ser exhaustiu; més aviat s'ha fet amb l'esperança que estudiosos més avantatjats, en altres congressos es prenguin la molèstia de fer estudis amplis i aprofundits d'aquests concilis que tot i no ser molt nombrosos representen un testimoni estimable de la vitalitat de la nostra Església a Catalunya.

5. Vegeu entre altres els cànons 1 i 5 del concili de Lleida. La redacció del cànon 8 del concili de Girona no és clara.